

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
Кафедра історії, археології та методики викладання**

**ВІЙНА ЯК СПОСІБ УТВЕРДЖЕННЯ ФЕОДАЛІЗМУ У
СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав:

здобувач 07-442 групи
Спеціальності 032 Історія та археологія
Освітньо-професійної програми
Історія та археологія
Берюк Владислав Андрійович

Керівник

кандидатка історичних наук,
доцентка Батенко Г.В.

Рецензент

Добровольська В.А.
к.і.н., доцентка, завідувачка кафедри
соціально-
гуманітарних дисциплін та
інноваційної педагогіки
Херсонської державної морської
академії

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Мілітарна природа феодалних відносин у середньовічній Європі	7
1.1 Виникнення та сутність західноєвропейського феодалізму.....	7
1.2 Військовий аспект васальної залежності.....	10
РОЗДІЛ 2. Війна як інструмент політичного та економічного контролю у середньовічній Європі	13
2.1 Військове підґрунтя політичної влади у середньовічній Європі	13
2.2 Взаємовплив війни та економіки у феодалних державах.....	16
РОЗДІЛ 3. Мілітаризація церкви та релігійні війни у середньовічній Європі	19
ВИСНОВКИ	22
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	25
ДОДАТКИ	
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувача ХДУ.....	28
Додаток Б. Велике переселення народів та варварські королівства.....	29
Додаток В. Карта Франкської імперії – територіальні розширення від 481 до 814 рр.....	30
Додаток Г. Англійський король Едуард I складає омаж Філіппу Вродливому, королю Франції.....	31
Додаток Д. Битва при Кресі, 1346 р.....	32
Додаток Ж. Вигнання катарів.....	33

ВСТУП

Актуальність дослідження. Тотальна мілітаризація сучасності та зміни геополітичної ситуації у Європі та світі актуалізують дослідження військової історії та впливу війни на суспільні структури та особистість людини. Військова історія західноєвропейського середньовіччя не втрачає актуальності для дослідників уже протягом кількох століть. Військові конфлікти відображають процес становлення та розвитку структур феодального суспільства, його основних рис та регіональних особливостей, взаємозв'язок війн та утвердження феодальних відносин.

Дослідження політичної та економічної ситуації у середньовічній Європі крізь призму війни та військових конфліктів здатні продемонструвати взаємовпливи регіонів, прошарків суспільства, народів та етнічних груп. Середньовічні війни пояснюють не лише політичні та економічні процеси, а й здатні пролити світло на взаємодію різних культур та навіть цивілізацій, зокрема – протистояння християнства з мусульманством та перше зіткнення цих світів на прикладі хрестових походів.

Тому актуальною є проблема впливу війни на становлення та утвердження західноєвропейського феодалізму та сакралізація військових дій на офіційному рівні.

Метою дослідження є характеристика війни як способу утвердження феодалізму у середньовічній Європі.

У контексті поставленої мети необхідно виконати наступні завдання:

1. визначити мілітарну природу феодальних відносин;
2. охарактеризувати війну як інструмент політичного та економічного контролю у середньовічній Європі;
3. проаналізувати прояви мілітаризації християнської церкви та охарактеризувати релігійні війни у середньовічній Європі.

Об'єкт дослідження – феодалізм у середньовічній Європі.

Предмет дослідження – війна як спосіб утвердження феодалізму у середньовічній Європі.

Хронологічні межі дослідження – період Середньовіччя в історії Західної Європи (V – XV ст.).

Територіальні межі дослідження – територія держав сучасної Західної Європи (Великобританія, Франція, Іспанія, Італія, Німеччина, та ін.). У деяких випадках територіальні межі дослідження розширюються на Близький Схід та територію Середземномор'я.

Історіографія та стан наукової розробки теми. Сучасна медієвістика має ряд серйозних напрацювань у галузі дослідження механізмів виникнення та розвитку феодальних структур у середньовічній Європі. Перш за все це представники французької школи «Анналів». М. Блок у праці «Феодальне суспільство» [12] здійснив цілісний аналіз європейського феодалізму, включаючи характеристику усіх сфер життя середньовічної людини, лицарства як соціального прошарку, особливості життя аристократів та їх військової служби, тощо. Ф. Бродель [13] характеризує історію Франції через призму знакових подій у житті середньовічної Європи, зокрема Столітньої війни, хрестових походів, тощо. Праця Ж. Дюбі «Європа у середні віки» [17] розкриває проблему ментальності та уявлень середньовічної людини, у тому числі погляди на війну. У. Еко у виданні «Історія європейської цивілізації: Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста» [18] показує роль лицарства у середньовіччі та рецепції цього образу у творах культури. Становлення феодалізму та основних його структур відобразив у своєму дослідженні Ж. Ле Гофф [23]. Монографія Ж. Руа [26] присвячена історії лицарства, ролі цього прошарку у середньовічному суспільстві та його історичному значенню.

Цілий комплекс публікацій сучасних дослідників присвячений лицарству як військовому прошарку середньовічного суспільства та

різним аспектам його діяльності – Г. Висоцька [14], І. Григор'єв [15], Р. Кшановського [20], В. Лагодич [22], Р. Логинова [24], Ю. Скіра [27].

Сучасні дослідження військового аспекту становлення західноєвропейського феодалізму представлені у публікаціях на порталі товариства середньовічної військової історії «De Re Military» [28; 29; 30]. Ці публікації аналізують військову організацію, проблеми військової свити християнських єпископів, мілітаризації римського суспільства, тощо.

Джерельна база дослідження. Інформація про війни, бойові дії, походи, лицарів у тій чи іншій формі присутня практично у всіх середньовічних джерелах, що саме по собі свідчить про важливе значення війни житті середньовічного суспільства. «Салічна правда» [9] як пам'ятка ранньофеодального права франків відображає формування основних структур феодального суспільства на перехідному етапі на території Франції. Під час роботи над дослідженням використані твори середньовічних авторів: Ейнгард «Життя Карла Великого» [1], «Лоршські анали» [4], Нітгард «Історія» [5], Сен-Галенський монах «Діяння Карла Великого» [10], Григорій Турський «Історія Франків» [11]. Описуючи сучасні їм події або життя видатних історичних діячів, автори середньовічних хронік приділяли багато уваги військовим діям, адже вони безпосередньо впливали на політичну історію європейських держав, на економічну стабільність, тощо. Героїчний епос «Пісня про Роланда» [7] та «Пісня про мого Сіда» [6] оспівують лицарську доблесть, честь та звитягу, що свідчить про високий авторитет цього соціального прошарку у середньовічному суспільстві та романтизацію цього образу у творах літератури та уявленнях населення. Події, пов'язані із хрестовими походами, відображені у праці Жоффрау Вімардуена «Завоювання Константинополя» [2], Постанові Клермонського собору [8]. Окрім того використані візуальні джерела – мініатюри із середньовічних хронік

(вміщені у додатках), що відображають ключові битви, ритуали васальної присяги, релігійні війни, тощо.

Методи дослідження. Під час роботою над дослідженням були використані загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження, принципи системності, об'єктивності, науковості та цивілізаційний підхід. Серед загальнонаукових використані методи аналізу (під час аналізу історичних джерел), синтезу (узагальнення фактичних даних) та індукції (формування узагальнень на основі проаналізованих фактів). Використані спеціально-історичні методи: порівняльно-історичний (для виявлення спільних та відмінних рис середньовічних війн), типологічний (для групування та типології війн за різними критеріями), історико-системний (під час характеристики елементів феодальної структури суспільства та характеристики їх взаємодії), історико-хронологічний (для періодизації і відповідної типології середньовічних війн).

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані для подальшої розробки мілітарної проблематики в політичній, економічній, соціокультурній та духовній історії європейського середньовіччя. Окремі аспекти можуть бути впроваджені під час викладання шкільного курсу всесвітньої історії, підготовки позакласних заходів, спецкурсів, тощо.

Структура роботи. Дослідження складається із вступу, трьох розділів, чотирьох підрозділів, висновків, списку використаних джерел (30 найменувань) та шести додатків. Загальний обсяг роботи 33 сторінки.

РОЗДІЛ 1

МІЛІТАРНА ПРИРОДА СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ВІДНОСИН У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ

1.1 Виникнення та сутність західноєвропейського феодалізму

Проблема виникнення феодалізму на теренах Західної Європи лишається дискусійним питанням у світовій медієвістиці. Ряд принципових аспектів досліджені всесвітньо відомою школою «Анналів», зокрема фундаментальні підвалини феодалізму як суспільно-політичного ладу, у тому числі ментальний та духовний світ середньовічної людини.

Феодалізм як явище зародився на перетині двох цивілізацій – античної та варварської, які вступили у безпосередній контакт у формі військових зіткнень під час Великого переселення народів IV – VII століття (див. додаток Б). Варварські королівства, які утворилися на теренах колишніх провінцій Римської імперії стали перехідним етапом до чистого феодалізму, який сформувався ближче до IX – X ст. Суспільно-політичну організацію цих королівств вирізняє високий рівень мілітаризації, що відображалось у різних сферах життя. У суспільствах цих королівств не було чіткої межі між цивільними та військовими, а також між цивільними чиновниками та військовими посадовцями [30]. Дуже часто ці посади та функції поєднувалися та перетікали одна в одну. Археологічні та писемні джерела свідчать, що усе доросле чоловіче населення мало зброю та за потреби виконувало роль військового ополчення.

Сутність західноєвропейського феодалізму дуже влучно характеризує М. Блок. За його словами: «у суспільному ладі, якому вона дали ім'я феодалізм, його хрещені батьки, як ми знаємо, помічали насамперед те, що суперечило поняттю централізованої держави» [12, с. 447]. В основі політичної влади у середньовічній Європі була власність

на землю, що давало можливість крупним землевласникам зосереджувати у своїх руках економічну, політичну та військову могутність і не завжди найбільшим землевласником у державі був король.

Процес феодалізації середньовічних держав був досить нерівномірним та мав регіональні особливості, але є ряд характерних факторів, спільних для усіх західноєвропейських держав – елементи римської системи (колонат, патронат, велика земельна власність, рабство у сільському господарстві) та ранні елементи феодалізму у варварських королівствах (патронатні відносини, рабство, пізні форми особистої залежності, родова службова знать, дружинний лад) [19].

У сучасній медієвістиці класичним вважається саме французький тип феодалізму, що остаточно сформувався у IX столітті та поєднав усі типові риси та характеристики феодального суспільства. Держава франків виникла у V столітті та являла собою конфедерацію германських племен на території колишньої римської провінції Галія. Особливості соціального устрою держави франків епохи династії Меровінгів відображає «Салічна правда», класична пам'ятка ранньофеодального права. Вона демонструє перехідний період та співіснування багатьох елементів античного та феодального ладу, у тому числі рабства [9, с. 46]. Принциповими для становлення феодалізму є власність на землю, у франків вже з'являється поняття спадкової власності, але поряд з тим існують угіддя у спільному користуванні, які належать общині. Алод – основа майбутнього феодального землеволодіння, виникло приблизно наприкінці VI століття і являло собою спадкове вільно відчужуване земельне володіння невеликих сімей.

Протягом VIII – IX століть відбувався процес остаточного формування основних структур та підвалин феодального суспільства. Землеволодіння укрупнювалося внаслідок несприятливих зовнішніх і внутрішніх процесів. Постійні переміщення народів, військові загрози і набіги, розорення дрібних землевласників спричинили відчуження землі

у останніх та зосередження її у руках крупних землевласників, які могли протистояти зовнішній загрозі та могли гарантувати населенню захист та протекцію. Плюс королівські дарунки земельних угідь теж сприяли кристалізації прошарку землевласників, які і становили основу королівської влади.

Але зворотній бік феодальної системи завжди ніс певну загрозу центральній королівській владі, адже крупний землевласник зосереджував у своїх руках не лише землю, а й посилював таким чином свій військовий, економічний та зрештою політичний потенціал, мав відповідні амбіції та нерідко вступав у конфронтацію з королем [28]. Період раннього середньовіччя у цьому контексті є досить показовим – це час коли новостворені державні об'єднання виникали на карті Європи у результаті завоювань та нічим не були пов'язані між собою. Якщо проаналізувати карту Франкської імперії (див. додаток В), то можна побачити процес збирання територій в одну державу. Етнічно та економічно ці території були досить слабо пов'язані між собою, тому одразу після смерті Карла Великого спостерігаються відцентрові тенденції. Н. Дейвіс зазначає: «Серед тодішнього хаосу п'ять франкських королівств поступово дрейфували в різні боки, і кожному доводилось боронитися самотужки. В Нейстрії королівська влада ослабла такою мірою, що кожне велике графство почало перетворюватись на спадкове володіння: Тулуза (862 р.), Фландрія (862 р.), Пуату (867 р.), Анжу (870 р.), а також Гасконь, Бургундія і Овернь – усі вони стали зародками майбутніх французьких провінцій» [16, с. 326].

Отже, виникнення феодалізму у середньовічній Європі є складним та багатогранним процесом синтезу античних та варварських суспільно-політичних та економічних структур. Ключовим засобом виробництва, збагачення, економічного та політичного впливу стала земля, яка концентрувалася у руках крупних землевласників шляхом військових завоювань та шляхом відчуження її у дрібних власників. Військові дії з

одного боку сприяли розширенню володінь, а з іншого ставали головним аргументом для утримання влади всередині держави. Сутність феодальних відносин зводилася до васально-ленної системи соціальної залежності, про що піде мова нижче.

1.2 Військовий аспект васальної залежності

В основі західноєвропейського феодалізму лежала система васальної залежності. Марк Блок наголошує: «хоча цей принцип людської залежності й лежав тоді в основі всього суспільного життя, форми, яких він набував, могли бути напрочуд різними» [12, с. 158]. У контексті нашого дослідження важливим є військовий аспект цих відносин.

Тож ленне володіння, яке отримував васал від свого сюзерена, було по суті земельним володінням, включаючи маєтки, міста, селища і їх населення. Це володіння надавалося в обмін на службу – у більшості випадків військову, але можливі були й альтернативні варіанти, наприклад придворна служба. Частина володіння васал міг передати своєму васалу на тих же умовах, що формувало систему багаторівневого васалітету у середньовічних державах Західної Європи. Спочатку ці володіння не були спадковими і надавалися у користування до кінця життя васала (бенефіцій), але поступово вони еволюціонували у класичну середньовічну форму – феода, який вже був спадковим [26, с. 39].

Церемонія присяги васала своєму сюзерену носила досить символічний характер та мала сакральне значення (див. додаток Г). У Державі франків епохи Каролінгів присяга на вірність уже мала чітко сформований церемоніал – васал присягав на вірність, виказував пошану сюзерену, що завершувалося поцілунком, васал і сеньйор скріпляли договір обіймами. «Васал ставав навколішки й діставав символи свого нового статусу: корогву, спис, текст угоди, грудку землі» [16, с. 327]. Клятва була взаємною, адже васал присягав у вірності і службі, а сеньйор у свою чергу обіцяв патронат, захист та підтримку.

Основною у васальній залежності була саме військова повинність. Запозичення кавалерійських військ Карлом Мартелом започаткувало у Західній Європі активне застосування важкоозброєної кінноти у боях [28]. Кавалерія була результативною, але її утримування та спорядження вимагало значних коштів. Потрібне було важке озброєння, захисні обладунки та власне коні, які здатні були не лише утримувати на собі такого вершника, а й маневрувати в бою. Відповідно, щоб забезпечити такі загони, Карл Мартел був змушений секуляризувати значну кількість церковних земель. Саме ці події започаткували появу середньовічного лицарства – особливого прошарку середньовічного суспільства, який отримував землю від короля в обмін на військову службу.

Спочатку феодал або лен був своєрідним гонораром від короля за військову службу, але з часом перелік васальних повинностей був дещо розширений – охорона володінь або самого сеньйора, участь у місцевих судах, виконувати дорадчі функції та надавати інші види підтримки та допомоги [17]. Частково деякі з них трансформувалися у фінансові внески, податки – вступний внесок, допомога на викуп сюзерена, на посвяту старшого сина, на весілля старшої доньки, на хрестовий похід, тощо. «Феодальні сеньйори зберігали за собою право *custodia* (опіки над неповнолітніми), *gite* (квартирування), *marriage* (дозволу на шлюб) і *retrait* (викупу угоди)» [16, с. 327]. На перший погляд це досить суттєвий перелік, але васал отримував натомість повний прибуток із свого земельного володіння та міг управляти усіма його мешканцями.

Головною проблемою васали вбачали відсутність можливості передати свій феодал у спадок і власне усіма можливими способами намагалися добитися цього. Але сеньйори теж прагнули передбачити усі можливі негативні наслідки для себе та забезпечити безперервне надходження необхідних повинностей та внесків. Особливо їх цікавило те, щоб феодал не дістався у спадок неповнолітнім особам, недієздатним або жінкам [9]. Ці факти прямо свідчать про пріоритет військової служби

серед усіх інших повинностей, саме тому феодам мали розпоряджатися дорослі дієдатні сильні чоловіки.

Таким чином, васально-ленна залежність виникає на етапі необхідності вдосконалення військових формувань для захисту та захоплення територій. Цінним ресурсом для утримання таких воїнів та для забезпечення їх вірності були земельні володіння, які надавалися як нагорода за військову службу та разом з тим несли за собою ряд зобов'язань перед сюзереном – знову таки військова повинність, вірність, податки та дорадчі функції. Васально-ленна система часів середньовіччя у Західній Європі становила основу феодальної системи та була заснована на військовій службі васалів.

РОЗДІЛ 2

ВІЙНА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО КОНТРОЛЮ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ

2.1 Військове підґрунтя політичної влади у середньовічній Європі

Сутність державної влади та механізм утворення державності завжди включає військовий елемент, але у середньовічній Європі мілітаризація досягла піку свого впливу на усі сфери суспільно-політичного життя. Кілька століть активного переміщення населення під час Великого переселення народів супроводжувалися постійними бойовими діями та збройними конфліктами. Новоутворені варварські королівства мали високий рівень мілітаризації, а правитель у більшості випадків здобував владу шляхом військового захоплення.

Феодальна система передбачала існування військових формувань у розпорядженні кожного феодала, чим більші володіння він мав, тим більшою політичною могутністю володів. На ранніх етапах розвитку середньовічних держав у якості збройних формувань використовувалось народне ополчення та особиста дружина. Протягом VIII – IX століття остаточно сформувався окремий суспільний прошарок – лицарство [26, с. 48], яке становило основу війська феодала та давало змогу впливати на політичну ситуації, завойовувати нові землі, захищати власні володіння, тощо.

Цікавою у цьому контексті є історія Держави франків у період раннього середньовіччя – політичні кордони її змінювалися досить часто, а королівська влада трималася на особистому авторитеті короля у період активної фази завоювань. Яскравим прикладом є Карл Мартел, Карл Великий, тощо [1; 10; 11]. Але у періоди відносної військової тиші роль та могутність крупних феодалів зростала настільки, що центральна влада фактично не мала на них жодного впливу. Жак Ле Гофф вважає особливо

важливим, що «ці політичні пертурбації сприяли, як і свого часу варварські набіги, падінню імператорської влади та авторитету, що, принаймні у той момент, було більш суттєвим та мало більш важливі наслідки, ніж політичне дроблення королівств. Завдяки цьому магнати з більшою легкістю захоплювали землі, стверджували свою економічну могутність і на цій підставі привласнювали публічну владу» [23, с. 65].

Система феодальної ієрархії прямо впливала на політичну владу та рівень впливовості феодалів. Хоча ієрархія була досить чіткою, у той же час вона містила ряд протиріч політико-правового та майнового характеру. Тому для епохи середньовіччя характерні постійні феодальні війни різних масштабів.

Столітня війна (1337 – 1453) між Англією та Францією стала наймасштабнішим серед феодальних конфліктів у середньовічній Європі [18, с. 157], формальним приводом до якого стало прагнення Англії повернути колишні володіння англійських королів на території континентальної Франції. Маючи родинні зв'язки з династією Капетингів [21], англійці також претендували на французький престол. Французькі інтереси у цій війні включали поширення свого впливу на Фландрію, яка цікавила також і Англію, а також закріплення свого впливу в Аквітанії та витіснення звідти англійців. На перших етапах війни Англія мала значні успіхи (див. додаток Г), але у довготривалій перспективі акценти війни змістилися і в результаті французи домоглися практично усіх своїх цілей у даному конфлікті, а в Англії почалася громадянська війна.

Війна Червоної та Білої троянд (1455 – 1486) теж відноситься до категорії феодальних конфліктів [16, с. 355], обидві гілки англійської династії Плантагенетів – Ланкастери і Йорки – мали достатньо політичного впливу та військової могутності для боротьби за англійський престол. Показовим у цій війні було використання обома сім'ями підтримки крупних феодалів в обмін на титули та маєтки. Ця війна відзначалася кровопролитністю, фізично знищено було близько 25%

населення, у тому числі цілі родини аристократів, та встановлено нову династію – Тюдорів.

Династичні суперечки були постійним явищем у середньовічній Європі. Досить складна ситуація склалася на території Італії, де ряд військових конфліктів 1494 – 1559 років за участю майже усіх європейських країн отримали назву Італійські війни [25]. Знов таки формальним приводом до початку бойових дій став конфлікт, пов'язаний із суперечкою за престол Неаполітанського королівства. У цих війнах династія Габсбургів продемонструвала свою військову могутність, і відповідно змогла поширити політичний вплив на територію Італії.

Досить часто військової та економічної сили феодалів не вистачало для отримання бажаних результатів, тому поширеною практикою у середньовічній Європі було створення феодальних союзів або альянсів. По суті це тимчасові об'єднання для досягнення короткочасної мети, склад учасників яких визначався ситуативно та припиняв своє існування після досягнення бажаного результату. До таких альянсів можна віднести лігу Кембрійських замків, створену королем Едуардом I Довгоногим у XIII столітті для захисту від племен валлійців [23, с. 107]. У ході Столітньої війни були досягнуті домовленості про взаємопідтримку між Ланкастерами, Валуа та імператорами Священної Римської імперії [17], кожна сторона мала свої причини та вигоду. Широко відомі союзні відносини на найвищому рівні між французькими та шотландськими династіями у спільній боротьбі проти Англії. Альянс торговельних міст Північної Європи, створений у XIII столітті, мав назву Ганзейська ліга [18, с. 261] та мав більше економічні мотиви діяльності, але включаючи захист вільної торгівлі від феодалів та піратства.

Отже, феодальна система середньовічної Європи передбачала концентрацію військової сили та відповідного політичного впливу у руках крупних феодалів, які могли претендувати на престол або перебувати у близьких родинних стосунках із правлячими династіями. У

період раннього середньовіччя карта Європи змінювалася дуже часто у результаті постійних бойових дій різного масштабу. У період високого середньовіччя збройні сутички переходять у якісно нову площину і являють собою феодальні війни за територію, політичний та економічний вплив. Більшість крупних феодалів мали достатньо військової міці та амбіцій для боротьби за сфери впливу та за престол у провідних країнах Європи.

2.2 Взаємовплив війни та економіки у феодальних державах

Провідною галуззю економіки у середньовічній Європі було сільське господарство, відповідно основною економічною цінністю була земля. Феодали зосереджували у своїх землю, яку отримували від свого сеньйора за службу, але земля не була просто фізико-географічним поняттям. Марк Блок наголошує: «Панський маєток (або сеньйорія – *seigneurie*) – це насамперед земля, але то була земля заселена, земля, на якій жили люди, підлеглі сеньйорові (панові)» [12, с. 65]. Усі володіння феодала умовно ділилися на дві частини – перша перебувала безпосередньо під його контролем та усі врожаї були власністю безпосередньо феодала, а друга частина ділилася на ділянки різних розмірів та надавалися у користування селянам в обмін на захист, патронат, частину врожаю і ряд повинностей.

Виходячи із цієї системи господарювання більшу економічну могутність мав той, хто володів більшою кількістю землі. Це було однією з основних причин військових конфліктів середньовічної Європи, які по суті мали феодальний характер та іноді сягали масштабів міждержавних або громадянських війн. Найвідоміші з них – Столітня війна, Італійські війни, війна Йорків і Ланкастерів, тощо.

Особливість феодальної системи господарювання полягала у тому, що феодал, маючи статус аристократа, не міг здійснювати економічну діяльність напямую. Єдиний можливий і достатньо престижний обов'язок

для нього це була військова служба. Тому прибуток, отриманий від праці селян у маєтку, феодал спрямовував на військово спорядження, озброєння, бойових коней, тощо. Таким чином сформувався прошарок лицарів у середньовічному суспільстві, основним видом діяльності яких була війна і пов'язані з нею підготовка, тренування, придворна служба, турніри, тощо.

Дослідження медієвістів свідчать, що законодавство, яке обмежувало володіння зброєю для широких верств населення, з'явилося лише у XII столітті [23, с. 93]. Це свідчить про те, що у середньовічній Європі необхідність захищати себе та свою господарську діяльність мали усі без виключення верстви населення. З найбільшими ризиками стикалися торговці, які дуже часто ставали жертвами озброєних нападів та пограбувань у процесі транспортування своїх товарів. При чому це стосувалося як сухопутних, так і морських торгівельних шляхів. Морське піратство особливо поширилося серед портових міст Північної Європи, що навіть спричинило появу альянсу північних міст задля захисту своєї діяльності.

Середньовічні джерела свідчать, що феодал залучав до військової служби селян із своїх володінь, особливо у період раннього середньовіччя. «Селянські списники, або лучники, не поступалися тоді місцем васалам» [12, с. 301]. В XI – XII столітті роль селянського ополчення зменшується через появу найманців, їх залучали лише до найпростіших операцій локального значення.

Вплив війни на середньовічну економіку можна простежити на прикладі будівництва та облаштування системи замків. З одного боку це була резиденція феодала, де зосереджувалися матеріальні надбання, а з іншого – він виступав як осередок оборони у феоді, пристосований до довготривалого перебування гарнізонних військ, певної частини населення та за потреби міг витримати облогу.

Окремо варто акцентувати увагу на хрестових походах. Ряд дослідників економічної системи феодалізму стверджують, що основними причинами хрестових походів стало масове зубожіння лицарства, міщан і селян [13, с. 85]. Таким чином більшість із них, беручи участь у походах на Близький Схід, прагнули покращити своє матеріальне становище. Захоплення Константинополя супроводжувалося небаченим масштабним пограбуванням міста: «Інші ж, крім тих, хто грабував палаци, розійшлися містом і грабували його. Всякого добра було так багато, що вам ніхто не зміг би визначити, скільки забрали золота, срібла, посуду, дорогоцінного каміння, оксамиту, шовкових матерій, хутряного одягу та всього іншого» [2, с. 446].

Отже, середньовічні війни мали чітку економічну причину – завоювання якнайбільшої кількості землі, яка становила основне багатство у межах феодальної системи господарювання. Виробничі потужності феодального маєтку власник вкладав у захист своїх земель та у власне озброєння. Війна була постійним супутником селян, міщан та торговців. Мати власну зброю та базові навички військової справи було звичним явищем у середньовічному суспільстві.

РОЗДІЛ 3

МІЛІТАРИЗАЦІЯ ХРИСТІЯНСТВА ТА РЕЛІГІЙНІ ВІЙНИ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ

Війна у середньовічному європейському соціумі впливала не лише на політику, економіку та соціально-правову систему. Вона глибоко інкорпоровалася у духовний світ, ментальність, повсякдення, культуру та навіть релігію середньовічної людини.

Християнська церква пропонувала середньовічній людині систему цінностей та пояснювала навколишню дійсність з точки зору вічності. У межах цього віровчення війни пояснювались провидінням, карою Божою та давали надію на вічне життя. Але разом з тим католицька церква у середньовічній Європі стала одним із найбільших землевласників та отримала відповідний політичний та соціально-економічний вплив [25]. Користуючись своїм авторитетом, церква намагалася розширити свої безпосередні володіння та сакральний вплив. Зокрема, Папа Римський висвячував на правління королів провідних європейських країн, що в очах простого населення надавало королівській владі священного значення і відповідно додаткової легітимності [17]. Також Папа Римський освячував династичні шлюби, здійснюючи обряд вінчання, хрестив королівських спадкоємців та проводив інші обряди. У кожній європейській країні мав свого кардинала як офіційного представника, що мав відповідні повноваження та стежив за дотриманням інтересів католицької церкви.

У період середньовіччя можна говорити про мілітаризацію християнства. Релігія стала досить войовничою та безкомпромісною, вирішення релігійних конфліктів збройним шляхом вважалося нормою [29]. Тож у середньовічній Європі є численні приклади релігійних війн. Найбільш відомими з них можна вважати хрестові походи (XI – XIII століть) [24, с. 39], які були спрямовані на захист християнства від мусульман, звільнення святого міста християн – Єрусалиму, звільнення

від турків Константинополя – ще одного стратегічного центру християнства, тощо. Хоча економічні та політичні причини де-факто теж мали велике значення, все ж таки офіційно католицька церква виступила ініціатором цих походів і закликала королів, феодалську знать, лицарів, міщан та селян до захисту Церкви Христової: «Всякому, хто тільки заради обітничі, а не заради здобуття грошей і пошани піде в Єрусалим для звільнення Божої Церкви, ця путь буде визнаватися за цілковите покаяння» [8, с. 407]. Ці походи в усіх джерелах називалися Священною Війною.

У результаті хрестових походів на Близькому Сході постали держави хрестоносців та з'явилися духовно-лицарські ордени, що по суті були феноменальним симбіозом ченців та лицарів, поєднанням військових поглядів про честь, гідність і славу з релігійними уявленнями про віру, надію та любов [14]. Зазвичай вважається, що релігійність та військова справа не можуть поєднуватися через світоглядні суперечності та ідеологію ненасильства у християнстві, але на даному історичному етапі очевидно війна настільки проникла у духовний світ середньовічної людини, що захищати свою віру з мечем у руках вважалося нормальним, а війна з гріхами та відступниками сприймалася надто буквально.

Формат релігійних війн приймали також заходи католицької церкви з боротьби з так званими єресями. Зокрема Альбігойські війни (див. додаток Д) є показовими у контексті альянсу католицької церкви та світської французької влади у боротьбі проти катарів. Ідеологічно вони були оформлені як частина хрестових походів, тож теза про захист Церкви Божої спрацювала і у цьому випадку. Релігійні війни відрізнялися високим рівнем жорстокості, у даному випадку трагічною сторінкою Альбігойських війн є різанина в Бес'є, під час якої папський легат Амальрік віддав наказ вбити усіх мешканців міста, у тому числі жінок та дітей, не дивлячись єретики вони чи католики [16, с. 372]. Таким чином католицька церква продемонструвала рішучість у боротьбі з єресями та

змогла досягти необхідного психологічного ефекту, адже після цієї різанини більшість міст та селищ здавалися хрестоносцям без бою. Французька світська влада, аристократи та лицарі мали свої зацікавлення у цій війні – встановлення остаточного контролю над південнофранцузькими територіями та захоплення нових земель для безземельних лицарів чи феодалів [18, с. 311].

Особливе місце серед середньовічних релігійних війн займають Гуситські війни (1419 – 1434 рр.), які носили яскраво виражений реформаторський характер та підірвали підвалини панівного становища католицької церкви у Європі. Принцип дій щодо гуситів був подібним до Альбігойського сценарію – Папа Римський оголосив хрестовий похід, який очолив головний претендент на чеський престол – імператор Священної Римської імперії Сигізмунд I Люксембург [17]. Але у даному випадку жодна із сторін не здобула однозначної перемоги – у гуситів бракувало сил та внутрішньої єдності для продовження боротьби, але католицька церква все ж змушена була піти на поступки та визнати право чехів на свободу віросповідання.

Таким чином релігійна сфера життя середньовічної людини теж підпала під вплив мілітарних тенденцій. Католицька церква, маючи достатній політичний, економічний та духовний вплив, прагнула розширити сфери впливу, активно впливати на світську політику та брала участь у багатьох збройних конфліктах. Під егідою захисту християнства та Церкви Божої пройшли хрестові походи на Близький Схід, Альбігойські війни, Гуситські війни, тощо.

ВИСНОВКИ

Становлення та розвиток середньовічного феодалізму відбувалося у складних історичних умовах, які супроводжувалися постійними зовнішніми та внутрішніми загрозами. Війна була невід’ємною частиною життєдіяльності західноєвропейського суспільства епохи середньовіччя.

Виникнення феодалізму досі лишається дискусійним питанням, адже у різних регіонах Європи процес його становлення та місцеві особливості не дають можливості визначити універсальну модель. І хоча класичним вважається французький варіант феодалізму з точки зору співвідношення давньоримських та варварських запозичень та функціонування традиційних феодальних елементів, навіть на території сучасної Франції існували регіональні відмінності.

Розпад Римської імперії та становлення варварських королівств супроводжувалися безперервними бойовими діями, Велике переселення народів протягом VII – VIII століть перетворили територію Європи у суцільне поле бою. Війни у ранньому середньовіччі були пов’язані передусім з переселенням значної кількості населення та необхідності захоплення територій для проживання. У війнах застосовувалось переважно народне ополчення – непрофесійна армія, яка складалася з озброєних селян та міщан.

На цьому ж етапі відбулося формування феодальної системи, адже земля концентрувалася у руках крупних землевласників, які надавали її у користування своїм васалам в обмін на військову службу та деякі інші повинності. Отже, васально-ленна система середньовічної Європи була мілітарною за своєю природою, адже обумовлювалася військовими потребами та забезпечувала військові дії, які давали нові земельні володіння, які знову таки надавалися васалам на умовах несення військової служби. Таким чином сформувався прошарок лицарів у середньовічному суспільстві, які все життя займалися військовою

службою та збагачувалися у результаті походів. Для забезпечення військового спорядження, озброєння, коней, кінської зброї та зброєносців вони використовували прибутки від своїх феодин.

Війна стала надійним способом отримання політичної могутності та економічних багатств у середньовічній Європі. Крупні землевласники, починаючи з короля, концентрували у своїх руках усю повноту політичної влади та економічні ресурси для забезпечення своїх потреб. Силкові методи у вирішенні політичних, династичних та економічних суперечок у більшості випадків були пріоритетними. Для захоплення і утримання влади необхідна була достатня кількість військ, а отже і більша кількість земель. Для середньовіччя характерні феодальні війни, причинами яких ставали спірні землеволодіння. Іноді вони виходили на рівень боротьби за престол, як наприклад Столітня війна між Англією і Францією, війна Йорків і Ланкастерів в Англії, Італійські війни за неаполітанський престол, тощо.

Економічний вплив теж найчастіше здобувався шляхом завоювань. Земля була основним засобом виробництва, а отже і збагачення у середньовічній Європі. Успіх економічної діяльності чи то у сільському господарстві, чи то у торгівлі забезпечувався успішним захистом, покровительством феодинів, будівництвом фортифікаційних споруд – замків, утворення тимчасових або постійних альянсів для боротьби з піратством, тощо. Велика частина лицарів були збіднілими, а іноді і зовсім безземельними, тому брали участь у всіх можливих війнах, походах, хрестових походах, що супроводжувалися пограбуваннями місцевого населення. Це був один із різновидів збагачення.

Духовне життя середньовічної Європи було тісно пов'язане з християнською церквою, яка теж змогла зосередити у своїх руках значні земельні володіння та перетворилася на крупного землевласника. Папа Римський мав високий авторитет та повноваження висвячувати європейських монархів на правління, благословляв шлюби та військові

походи. Мілітаризація християнської церкви проявилася в організації хрестових походів на Близький Схід, які ідеологічно оформилися у визвольну війну, лицарів називали не інакше як воїнами Христовими. Феномен утворення та діяльності духовно-лицарських орденів був наслідком синтезу християнського віровчення та ідеалів середньовічного лицарства.

Для середньовічної Європи характерним явищем були релігійні війни, які мали чітке соціально-економічне підґрунтя, але проявлялися у формі так званих ересей. У таких випадках католицька церква виступала борцем з еретиками і організовувала світських феодалів та лицарів у хрестові походи на території Європи. Релігійні війни відзначалися кровопролитністю, жорстокістю, пограбуваннями, знищенням значної частини населення та розрухою. До таких війн можна віднести Альбігойські війни, Гуситські війни, хрестові походи, тощо.

Отже, війна для середньовічної Європи була буденним явищем, вона спричинила, супроводжувала та зміцнювала утвердження феодалізму. Мілітарна природа васально-ленних відносин була розвинена та укріплена католицькою церквою та проникла в усі сфери життя суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Джерела

1. Ейнгард. Життя Карла Великого. *Історія західноєвропейського середньовіччя: хрестоматія*. К.: Либідь, 2005. С. 171 – 193.
2. Жоффрау Вімардуен. Завоювання Константинополя. *Історія західноєвропейського середньовіччя: хрестоматія*. К.: Либідь, 2005. С. 438 – 446.
3. Звіт государевих посланців (804 р.). *Історія західноєвропейського середньовіччя: хрестоматія*. К.: Либідь, 2005. С. 218 – 221.
4. Лоршські анали. *Історія західноєвропейського середньовіччя: хрестоматія*. К.: Либідь, 2005. С. 194 – 205.
5. Нітгард. Історія у чотирьох книгах. *Історія західноєвропейського середньовіччя: хрестоматія*. К.: Либідь, 2005. С. 234 – 249.
6. Пісня про мого Сіда. *Історія Західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія*. К.: Либідь, 2005. С. 344 – 406.
7. Пісня про Роланда. *Історія Західноєвропейського Середньовіччя. Хрестоматія*. К.: Либідь, 2005. С. 290 – 343.
8. Постанова Клермонського собору про хрестовий похід (1095 р.). *Історія західноєвропейського середньовіччя: хрестоматія*. К.: Либідь, 2005. С. 407.
9. Салічна правда. *Історія західноєвропейського середньовіччя: хрестоматія*. К.: Либідь, 2005. С. 41 – 84.
10. Сен-Галенський монах. Діяння Карла Великого. *Історія західноєвропейського середньовіччя: хрестоматія*. К.: Либідь, 2005. С. 206 – 209.
11. Турський Григорій. Історія франків. *Історія західноєвропейського середньовіччя: хрестоматія*. К.: Либідь, 2005. С. 89 – 164.

Література

12. Блок М. Феодальне суспільство. Київ, 2002. 528 с.
13. Бродель Ф. Ідентичність Франції. Книга 2. Люди і речі. К.: Видавництво Жупанського, 2014. 232 с.
14. Висоцька Г.В. Духовно-лицарські ордени в середньовічній Європі. URL: <http://history.chdu.edu.ua/article/view/86204> (дата звернення: 03.02.2024).
15. Григор'єв І. Лицарські турніри та турнірне озброєння. URL: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2016/03/14/лицар-турніри-озброєння/> (дата звернення: 03.02.2024).
16. Дейвіс Н. Європа. Історія. К.: Основи, 2001. 1463 с.
17. Дюби Ж. Європа в средние века. URL: <https://coollib.com/b/501541-zhorzh-dyubi-evropa-v-srednie-veka/readp> (дата звернення: 03.02.2024).
18. Історія європейської цивілізації: Середньовіччя. Собори. Лицарі. Міста / за ред. У. Еко. Харків: Фоліо, 2018. 667 с.
19. Крижановський О. Феодалізм. Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я. / гол. ред. В. Смолій. К.: Наукова думка, 2013. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Feodalizm_3 (дата звернення: 06.02.2024)
20. Кшановський Р.О. Трансформація лицарського стану в Англії доби Едуарда III: соціально-політичний, економічний і військовий аспекти. *Військово-науковий вісник*. 2015. Вип. 24. С. 125–138.
21. Лагодич В. Територіальні князівства Франції IX – XI ст.: етапи формування. URL: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2020/10/08/володимир-лагодич-територіальні-кня/> (дата звернення: 10.02.2024).
22. Лагодич В. Тренування лицаря або як стати першим серед рівних. URL: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2021/05/04/володимир-лагодич-тренування-лицаря/> (дата звернення: 10.02.2024).

23. Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовікового Запада. М.: Прогрес-Академія, 1992. 376 с.
24. Логинова Р. Хрестові походи та духовно-лицарські ордени. *Людина і світ*. 1996. № 8. С. 39-43.
25. Печериця П. Царство небесне здобувається силою. URL: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2021/02/16/павло-печериця-царство-небесне-здобу/> (дата звернення: 10.02.2024).
26. Руа Ж. Історія рыцарства. М.: Алетейя, 1996. 248 с.
27. Скіра Ю. Особливості проведення лицарського турніру в Середньовічній Європі XII – XIII ст. URL: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2014/09/03/особливості-проведення-лицарського/> (дата звернення: 10.02.2024)
28. Barchrach Bernard. The imperial roots of Merovingian military organization. URL: <https://deremilitari.org/2014/01/the-imperial-roots-of-merovingian-military-organization/> (дата звернення: 04.02.2024).
29. Benjamin Arnold. German Bishops and the Military Retinues in the Medieval Empire. URL: <https://deremilitari.org/2013/10/german-bishops-and-the-military-retinues-in-the-medieval-empire/> (дата звернення: 04.02.2024).
30. James Edward. The militarization of Roman Society, 400-700. URL: <https://deremilitari.org/2014/05/the-militarisation-of-roman-society-400-700/> (дата звернення: 02.02.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, Берюк Владислав Андрійович, учасника освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

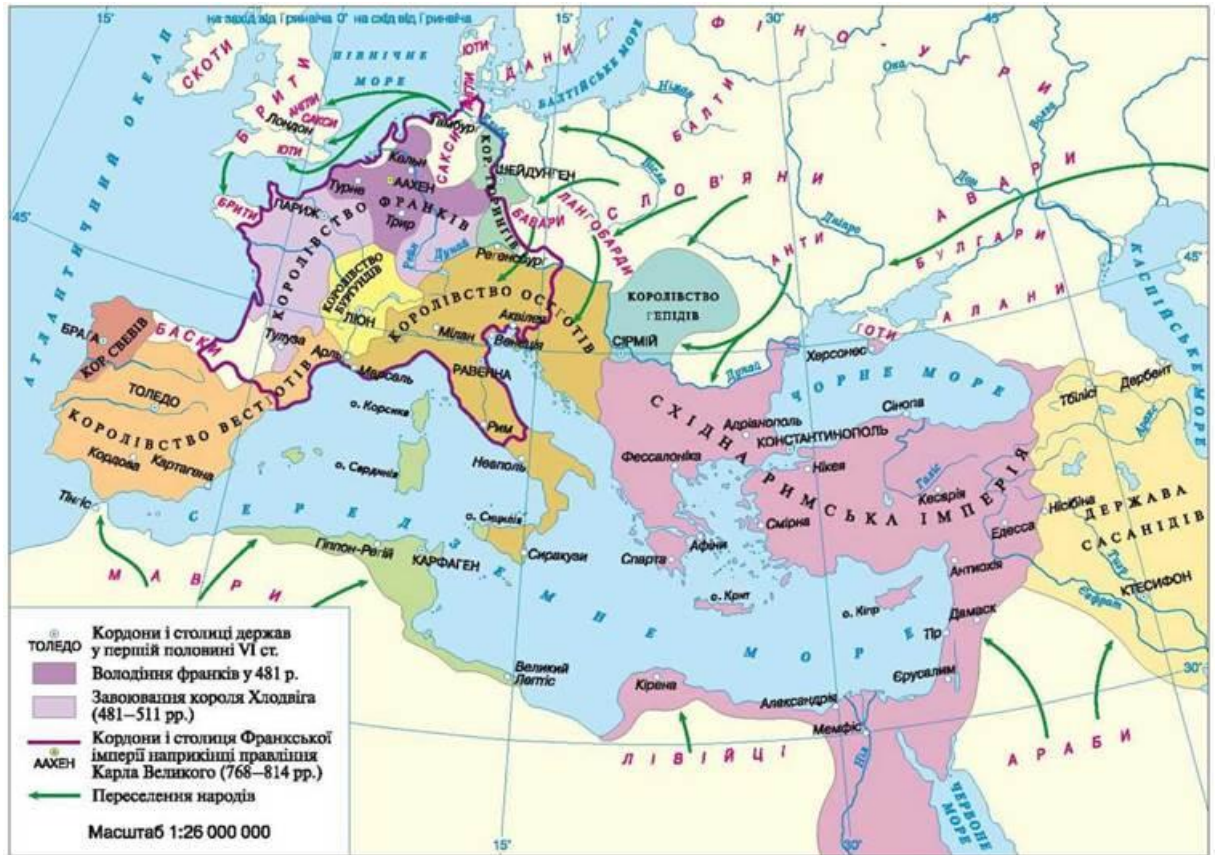
11.09.2020

Берюк

Владислав БЕРЮК

Додаток Б

Велике переселення народів та варварські королівства (V – IX ст.)

Джерело: <https://uahistory.co/pidруchniki/bon-2015-vs-7-class/3.html>

Додаток Г

Англійський король Едуард I складає омаж Філіппу Вродливому,
королю Франції.

Джерело: Жан Фуке, Великі французькі хроніки, 1455-1460. URL:
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/37/Hommage_d_%C3%89douard_Ier_%C3%A0_Philippe_II_Bel.jpg

Додаток Д

Битва при Кресі, 1346 р.

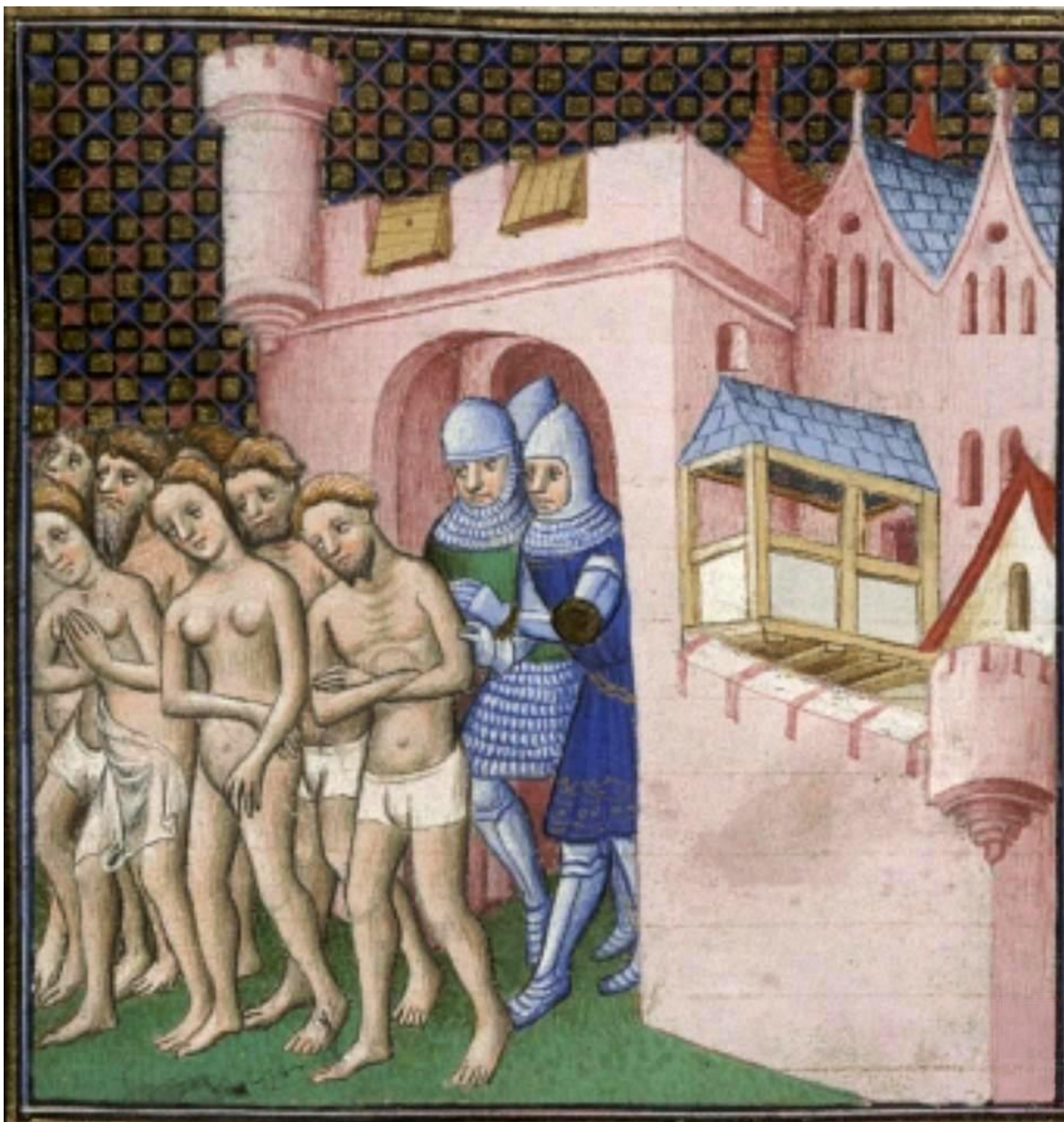

Джерело:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f3/Cr%C3%A9cy_-_Grandes_Chroniques_de_France.jpg

Додаток Ж

Вигнання катарів (мініатюра)

Джерело:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e4/Cathars_expelled.JPG